

Stallbackskultur och arbete i svensk travsport 1930–2003

Ett projekt i vardande

Mats Greiff

Professor i historia, Malmö högskola

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org 2004-04-06.

Copyright ©Mats Greiff 2004. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

Bakgrund

Travsport är en av Sveriges största publikporter. Tävlingar hålls från Jägersro i Malmö till Boden i norr, från Årjäng i den värmländska skogsbygden till Solvalla i Stockholm. Totalt körs ca 10 000 travlopp per år i Sverige. Travsporten är intimt sammanknuten med vadhållning som omsätter ca 10 miljarder kr om året.¹ Uppskattningsvis spelar ca 2,4 miljoner människor på hästar minst någon gång per år, och antalet besökare på trav- och galopptävlingar årligen uppgår till ca 600 000. Travsporten är därmed näst fotbollen den största publikporten i Sverige.² Eftersom åldersgränsen för spel på hästar är 18 år innebär det att ca en tredjedel av Sveriges vuxna befolkning spelar.

Den starka kopplingen mellan sport och spel utvecklades tidigt i England – ibland betraktat som den moderna hästkapplöpningens och vadhållningens hemland. I Sverige är den moderna trav- och galoppsporten starkt beroende av spelinkomsterna för att verksamheten skall kunna hållas på den höga kvalitativa och kvantitativa nivå som uppnåtts. Samtidigt är det en förutsättning för det stora spelintresset att sporten är kvalitativt högtstående.³

Spelandet vid hästkapplöpningar i Sverige skiljer sig tydligt från det som förekommer i vadhållningens hemland Storbritannien genom att den överlägset största delen av omsättningen kommer från travtävlingar istället för från galopptävlingar. I en europeisk jämförelse är det bara i Frankrike och Italien den totala omsättningen på travspel är större än i Sverige, men räknat per capita ligger Sverige långt över alla andra länder.⁴

Trots den stora omfattning och den geografiska utbredning travsporten och det därmed förknippade totalisatorspelet haft i Sverige finns det i stort sett ingen vetenskaplig analys av sportens sociala eller kulturella aspekter. I en statlig utredning från 1972 pekas det på att travsporten har en stark tradition som folksport med många, på olika sätt, aktiva utövare. ”Genom den trivsel och gemenskap med personliga kontakter åt olika håll som sporten skapar kan den t.o.m. på ett väsentligt sätt påverka livet i en viss bygd.”⁵ I svensk kulturanalytisk forskning har emellertid såväl spelande som det folkliga engagemanget i hästkapplöpningar förbigåtts med i det närmaste total tystnad. Det pågår dock ett par avhandlingsarbeten. Vid Historiska institutionen i Göteborg arbetar Mikael Hagman med ett arbete kring svensk hästsports utveckling från 1870 och framåt, och vid etnologiska institutionen i Lund arbetar Sara Berglund med ett arbete om hur ekonomiseringsprocessen påverkat travsporten och dess aktiva. Detta görs mot bakgrund av att sporten under 1900-talet utvecklats från att i första hand ha betraktats som en avelsbefrämjande verksamhet och en fritidssysselsättning till att bli en underhållningsindustri med professionella aktörer.⁶ Inte heller i den växande fritids- eller idrottsvetenskapliga forskningen har travsporten fått något större utrymme. Peder Aléx och Jonny Hjelm pekar också på att svensk fritidsforskning har stora luckor och att ytterligare forskning behövs. Detta gäller såväl konsumtion av fritidsaktiviteter som produktion av dem.⁷

Mitt eget projekts utgångspunkter

Min egen studie, som ännu är i sin linda, syftar till att undersöka vad jag kallar stallbackskulturen – dvs den kultur som utvecklas av travets aktiva – och de sociala relationerna som finns inom sporten i ett förändringsperspektiv. Därvidlag arbetar jag med klass, genus, etnicitet och generation som centrala analyskategorier.⁸ I internationell forskning om galoppporten har klass ofta betonats. Många frågor kring klassmöten inom den klassöverskridande sporten har fokuserats. Frågan om genus har däremot i hög grad reducerats till att handla om andelen kvinnor bland publik och spelare. Etnicitets- och generationsperspektiv med undantag för en studie av den amerikanska sociologen Carole Case har i stort sett stått obehandlade.⁹ Därför syns det vara fruktbart att föra in också genus-, etnicitets- och generationsperspektiv i analysen av svensk travsport för att på så sätt öka förståelsen för arbete och kultur inom hästsporten.

Hästsport och det mera moderna bruket av hästar har sitt ursprung i tre olika maskulina miljöer. *Den militära hästmiljön* var en sluten manlig värld med en särpräglad maskulin husarkultur.¹⁰ Galopp- och ridsport har ett tydligt ursprung i sådana militära miljöer. På ett liknande sätt utvecklades inom det *norrländska skogsbruket* en maskulin kultur kring den norrländska brukshästen.¹¹ Det var inte ovanligt att man organiserade kapplöpningar med dessa brukshästar. Belägg finns för att organiserade sådana avhölls på 1830-talet. Tävlingen med kallblodstravare kan sägas ha ett sådant ursprung.¹² En tredje miljö utgjorde *storjordbruken och godsens i slättbygderna*. Sålunda avhölls t ex både trav- och galopptävlingar på Brodda i södra Skåne under 1870- och 80-talen.¹³ Många av de skånska travstuterierna grundlades under 1900-talet av agrarkapitalister som, förutom jordbruk, bedrev målinriktad import av amerikanska hästar.¹⁴

I dessa manliga miljöer skedde klassmöten kring hästen. I husarkasernen möttes officerare ur högre samhällsskikt och husarer med sin bakgrund i arbetarklassen. På godsen var det ägarna som organiserade tävlingar medan hästarna dagligen sköttes av män ur agrarproletariatet. I skogsbruket möttes arbetare och skogsbönder. Utifrån detta kan man ställa frågor kring huruvida klass- och genusrelationer vidmakthållits i travsporten också under 1900-talets andra hälft i en tid då sporten utvecklades från enbart fritidssysselsättning till en i hög grad professionell verksamhet i en kommersiell nöjesindustri. Hur har travsportens kultur förändrats under samma utveckling? Det är också viktigt att ställa frågor om etnicitet och generation. I vilken utsträckning har olika invandrargrupper och ungdomar attraherats av travsporten? Vi vet att kvinnor, flickor och människor med invandrarbakgrund i dag är aktiva inom all slags hästsport.¹⁵ Inom travsporten är det dock i begränsad omfattning. Vilken slags kultur är det som dessa grupper möter på stallbacken och hur förändras denna kultur av mötet med det nya?

En annan viktig fråga är: I vilken mån syns kulturella skillnader i travsporten mellan södra Sverige och mellersta och norra Sverige? Huruvida skiljer sig – med tanke på verksamheternas olika kulturella ursprung – de sociala relationerna mellan hästägare, professionella tränare och anställda åt och hur har de förändrats när aspekter som genus och etnicitet aktualiserats genom att kvinnor och invandrare börjat komma in i sporten? Med kulturanalytisk metod avser jag i projektet studera bl a hur manligt och kvinnligt, men också etnicitet och nation konstruerats i stallbackskulturen.

Travsportens aktörer

För den i travsporten oinvidige kan sporten te sig som ett virrvarr av olika aktörer med komplicerade relationer till varandra. De huvudsakliga aktörerna inom själva sporten, dvs ej de som enbart är spelare eller utför arbetsuppgifter relaterade till spelet, är de som ser till så att det finns vältränade hästar som kan tävla mot varandra på en välpreparerad tävlingsbana.

Första ledet i ”produktionen” är avels- och uppfödningens verksamhet. Travhästuppfödarna är en synnerligen heterogen samling. Här finns de entusiaster som äger ett eller ett par fölston, som de låter betäcka varje år – eller åtminstone med jämna mellanrum. Det är inte ovanligt att dessa har ägt hästen också under dess tävlingskarriär. Många av dem bedriver sin verksamhet i anslutning till den egna bostaden på landsbygden, men andra kan bedriva verksamheten genom att hysa in sina hästar någon annanstans. Mestadels sker den småskaliga uppfödningen vid sidan om övrigt förvärvsarbete. På professionell nivå bedrivs också en mer affärsmässig stuteriverksamhet framför allt i södra och mellersta Sverige. Ett affärsmässigt stuteri kan äga upp till ett hundratal fölston och kanske erbjuda inhysningsplatser åt lika många. Det är också på stuterierna som merparten av de avelsgodkända hingstarna verkar. Dessa kan ägas av stuteriet, men också av andra intressenter, som kan se verksamheten som en ren kapitalinvestering

Merparten av travhäststuteriernas verksamhet syftar till att sälja de uppfödda hästarna innan den förväntade tävlingskarriären skall starta. De flesta hästar börjar skolas för denna

som ettåringar. Bland mindre uppfödare är det vanligt att man behåller hästar också under deras tävlingskarriär.

Andra ledet i ”produktionen” utgörs av inkörning och uppträning av hästarna. Detta sköts vanligen av antingen professionella travtränare och deras anställda eller av s k amatörtränare. I det förra fallet är det en hästägare som köper denna tjänst. I det senare är det vanligast att man tränar hästar som man själv eller någon nära anhörig äger.

Tredje ledet i ”produktionen” är själva träningen och tävlandet med ”den färdiga travhästen”. Liksom i andra ledet sköts detta av antingen professionella travtränare och av dem anställd personal eller av amatörtränare som bedriver verksamhet i mindre skala. Vanligtvis körs hästarna i loppet också av sin tränare eller av honom anställd personal. Under senare år har det emellertid blivit vanligare med s k catchdrivers, som är helt specialiserade på tävlingskörning. Tränare och av denne anställd personal utför det mesta av arbetet som har med hästens skötsel att göra, men det finns också vissa specialistarbetsuppgifter som handhas av t ex veterinärer och deras personal eller hovslagare. För tävlingarnas genomförande behövs också olika slags funktionärer: t ex banskötare, startpersonal, bandomare och måldomare.¹⁶

I denna text ligger fokus på hur vissa slags sociala relationer skapas och upprätthålls inom andra och tredje ledet av ”produktionen”, dvs mellan och bland hästägare, olika kategorier av tränare och av dem anställd personal. Nära relaterat till detta är det arbete och kulturskapande som sker på ”stallbacken”. Materialet jag använder mig av består i första hand av memoarer skrivna med 35 års mellanrum av de två största tränarna i svensk travsports historia, Sören Nordin (1959) och Stig H Johansson (1995).

Hästägare, tränare och hästskötare

Inom den professionella delen av verksamheten finns objektiva ekonomiska relationer. När hästägaren sätter sin häst i träning köper denne en tjänst av travtränaren som är att betrakta som en småföretagare. Bland travtränarna finns en del ensamarbetare, medan flertalet har en eller några få anställda. Här existerar således en kapitalistisk ekonomisk relation genom att tränaren köper arbetskraften av hästskötaren. År 1999 fanns det i Sverige knappt 400 tränare med totalt ca 1000 fast anställda.¹⁷ Till detta skall läggas minst lika många intresserade – framför allt ungdomar – som oavlönat kan tillbringa många timmar i stallen, kanske som rent fritidsintresse men ibland också med förhoppning om att så småningom få en anställning. I dessa småföretag tränades totalt ca 8300 hästar, dvs i genomsnitt ca 21 hästar per tränare. Eftersom ett fåtal stortränare har mellan 100 och 200 hästar torde medianantalet vara under 20 hästar per tränare.

Genomsnittligt har utvecklingen gått mot ökad storskalighet. Utvecklingen mot stordrift hos en kategori stortränare kan också åskådliggöras av att Sören Nordin i sin första memoarbok från 1959 skrev att han vanligen brukade ha mellan 30 och 35 hästar i träning. Ett absolut maximum för vad han menade skulle fungera satte han till 40 hästar. Den vid Solvalla travbana dåvarande sekreteraren, som fördelade banans stallutrymme menade att 25 hästar per tränare borde vara ett maximum.¹⁸ 35 år senare beskriver Stig H Johansson hur han

har 30-talet anställda i en välfungerande organisation, vilket möjliggör att ett 70-tal av stallets hästar hinner bli snabbtränade under en enda förmiddag.¹⁹

Också hästägandet har ändrat karaktär. I slutet av 1960-talet ägdes de ca 12 000 aktiva travhästarna av ca 7 000 olika personer eller företag. Tjugo år senare fanns det ca 20 000 aktiva hästar. Dessa ägdes av 75 000 personer.²⁰ Denna förändring har sannolikt att göra med det som 1971 års utredare varnade för; nämligen att om sporten skulle behålla sin karaktär som folksport är det nödvändigt att

människor i någorlunda normala inkomst- och förmögenhetssituationer med rimlig uppoffring skall kunna vara ägare till en tävlingshäst. En utveckling mot ett förhållande där huvudparten av tävlingshästarna måste ägas av en mindre grupp ekonomiskt mycket välbeställda människor, som genom skatteavdrag för rörelse delvis kan finansiera kostnaderna för hästägandet måste från flera synpunkter anses mindre önskvärd.²¹

Resultatet av de alltmer stegrade kostnaderna förknippade med hästägande ledde inte till en koncentration i ägandet, utan sannolikt till en polarisering inom hästägarkollektivet. Ett antal storhästägare fortsatte en storskalig verksamhet samtidigt som en helt ny form av hästägande med explosionsartad hastighet växte fram under 1980-talet, nämligen konsortiebildande och delägarskap. När det inte längre blev möjligt för människor med någorlunda normala inkomster att själv äga en tävlingshäst skapades nya former för ägande så att man kunde vara t ex tre, tio eller ibland upp till flera hundra ägare om en häst. På så sätt kunde man med bara en liten ekonomisk insats ändå njuta hästägandets kvalitativa frukter.

Maktrelationer

Objektivt sett föreligger en maktrelation mellan hästägare och tränare. Ägaren är en kund som köper en tjänst av tränaren. Eftersom det inte råder någon monopolsituation på denna marknad är ägaren fri att flytta sin häst till en annan tränare när han vill. Det finns i regel inte heller någon kontraktsbestämd uppsägningstid. Det hör emellertid till god ton att i förväg förvarna om att man ämnar flytta hästen. Utifrån ett sådant resonemang har ägaren oinskränkt makt i förhållande till tränaren. Det är också ägarna som genom köpet av tjänster från tränarna finansierar verksamheten. Anglosaxisk forskning om galoppsporten har också pekat på att ägarna är den grupp inom sporten som har högst status – åtminstone var det så tidigare.²² Saken är emellertid inte alltid så enkel som den kan låta. Carole Case har i sin undersökning av galoppsporten pekat på att ägarna egentligen inte har någon särskilt hög grad av makt, eftersom de inte har några kunskaper om varken hästens skötsel eller dess träning. I stället är det tränaren som har den starkaste maktpositionen.²³

Inom svensk travsport finns emellertid flera olika kategorier av ägare. En kategori är de som har ingående kunskaper om hästar och hästarnas träning. Många har kanske själv en bakgrund inom sporten och har verkat som amatörtränare eller tidigare varit anställda som hästskötare. Denna kategori kanske också själv på sin fritid hjälper till med stall- och träningsarbetet och skapar på så sätt ett annat slags relation till tränaren än den renodlat ekonomiska. Men det innebär också att dessa ägare har en direkt kontroll över tränarens arbete och inte enbart ser hästen i tävlingssituationen. Samtidigt som dessa ägare utvecklar en

personlig närhet till tränarna och deras anställda har de också genom sin kunskap en maktposition.

Det finns också ett annat slags ägare. Det är de som har goda ekonomiska resurser och som aldrig aktivt arbetar med hästarna. De ser hästägandet som en statusfylld hobby som ger social prestige när hästarna vinner stora segrar. Kanske är det så att det är denna grupp Case beskriver.

En tredje grupp hästägare är de som ser ägandet som en ren ekonomisk investering. När Sören Nordin och Stig H Johansson beskriver konflikter med hästägare är det i första hand denna grupp man lyfter fram. Johansson ger en beskrivning av en sådan konflikt:

Han tillhörde den lyckligtvis sällsynta ägarkategori, som betraktar sina hästar enbart som ekonomiska investeringar. Den sortens figurer brukar avslöja sig förr eller senare, för de har ingen som helst känsla vare sig för djuren eller för de människor – tränare och skötare – som är satta att förvalta deras levande tillgångar. De har ingen förståelse för att även en travhäst kan ha en dålig dag emellanåt, hur bra den än är...

[Han] läste tidningarnas travresultat med samma girighet som han förmodligen studerade börsnoteringarna...

Han var direktör av något slag och förmodligen betraktade han mig som en underhuggare, en stalldräng som inte skulle ha synpunkter på hur han styrde och ställde med sina ägodelar.²⁴

Ägaren i fråga hade alltså enligt Johansson ingen känsla för själva hästen, den känsla som ledde Johansson själv in i travsporten och som han ger så tydligt uttryck för i sina memoarer. Men här finns också en annan dimension i konflikten. Johansson blev inte behandlad med respekt utan blev betraktad som en mindre värd underhuggare. Han beskriver själv på ett annat ställe hur han i vissa fall sagt upp hästar som ägts av människor som han menar betraktat honom ”som en uppkomling från ett lägre skikt”.²⁵

En annan ägare, som också såg ägandet som en ren ekonomisk investering, gjorde varje år en budget för hur mycket pengar de olika hästarna skulle tjäna ihop. Detta var något Johansson irriterade sig på eftersom det handlade om levande varelser som kunde bli både sjuka och skadade eller rent av att stanna i utvecklingen. Denne ägare beskrivs med följande ord:

För storhästägaren... var hästar en ren affärsidé. En krass penningplacering. Hans filosofi gick i princip ut på att köpa mer eller mindre färdiga tävlingshästar, gärna från små tränare, och placera dem i mitt eller något annat storstall...

[Han] spekulerade i hästar, på samma sätt som andra finansstarka män gör med aktier, fastigheter, guld eller konst...

Jag märkte tidigt, att min hästfilosofi gick stick i stäv med Björns. Känslomässigt var hans relation till hästarna tämligen nollställd, tyckte jag, även om han kunde sticka åt sina dyrgripar någon morot emellanåt.²⁶

I de fall som här av lyfts fram har ägarna tydliggjort den strukturellt betingade makt de har över tränaren. Här pekas det på renodlade kapitalistiska relationer mellan ägare och tränare, men det skymtar också kulturella skillnader. Johansson reagerar starkt mot att de levande varelserna ses som en ekonomisk investering. Det strider mot hans grundhållning till travsporten med hästen och inte pengarna som verksamhetens nav. Rent allmänt betonar emellertid såväl Nordin som Johansson de goda relationer som ofta rått mellan hästägare och tränare.

Ett annat slags ekonomisk maktrelation föreligger mellan tränare och anställda. Här handlar det om en arbetsköpare-arbetskraftssäljarerelation.²⁷ Inom travsporten karakteriseras denna för det första av att det rör sig om många små företag, varav alla har en del eller hela sin verksamhet lokaliserad till ett begränsat område, stallbacken. För det andra finns det en stark gemenskap både inom tränargruppen och bland de anställda. För det tredje är utbildningen till yrket organiserat som ett mästare-lärlingsystem. För det fjärde finns det en gemensam yrkeskultur med hästen i centrum. För det femte innebär arbetet med levande varelser ett särskilt slags oförutsägbarhet i det vardagliga arbetet.²⁸

Strukturellt råder en stark konkurrens tränare emellan. Konkurrensen har åtminstone två dimensioner. För det första är tränarna självständiga företagare som konkurrerar med varandra om kunderna, dvs ägarna. För det andra finns själva tävlingsmomentet, där det finns en drivkraft för varje tränare att dels få in så mycket pengar som möjligt till stallet, men också att få sola sig i glansen av ärorika vinnarhästar. I Kate Fox undersökning av de engelska galopptränarna pekar hon på en stark inbördes konkurrens, mycket starkare än den mellan jockeys. Det finns visserligen en kulturell gemenskap inom tränarkåren, men också starka inslag av misstroende och hemlighetsmakeri.²⁹ Fox förklarar detta med den analogi hon gör mellan tränarna och stamsamhällets shamaner. De magiska hemligheter man skaffat sig vill man inte röja för någon annan utan i stället använda dem för att själv attrahera kunder.³⁰

Min egen erfarenhet från svensk travsport är att det naturligtvis råder stark konkurrens i själva tävlingsmomentet på banan, men att det samtidigt finns en gemenskap och inbördes solidaritet tränare emellan. Om en kollega under en tävlingsdag t ex glömt någon utrustningsdetalj på sin träningsanläggning eller någonting gått sönder ställer andra upp och lånar ut vad som behövs. Ett annat exempel är att tränare samåker till tävlingar på andra banor. Det förekommer också att man delar stall eller åtminstone träningsfaciliteter på en träningsanläggning. Sören Nordin har också pekat på att

det på det stora hela råder god grannsämja på stallbackarna, och att man inte drar sig för att göra en kollega en tjänst även om detta i det långa loppet skulle kunna bli till nackdel för en själv.³¹

Visserligen finns det också exempel på motsatsen, men detta kan ju också bero på andra förhållanden som t ex att personkemin inte stämmer eller att en stortränare på nedgång kan känna ett hot från någon nyetablerad ”uppstickare”.³²

Också gemenskapen bland hästkötare förefaller vara stor. Mina egna betraktelser av travsportens anställda pekar på detta. Såväl Sören Nordins som Stig H Johanssons memoarer pekar likaledes på en sådan gemenskap. Kanske har denna förändrats. Tidigare var det inte

ovanligt att hästskötare/lärlingar tillbringade hela sina liv i stallmiljöerna och bland kollegor både från sitt eget och från andra stall. Åtskilliga är de historier jag fått mig till livs om stallbackslivet under 1940, 50- och 60-talen. På dagarna arbetade man och på kvällarna spelades det kort, inte sällan med alkoholförtäring. Det berättas också om hur man ibland arrangerade informella tävlingar på kvällstid och bedrev vadhållning i mindre skala. Det var också många som sov över i stallmiljöerna och därmed bokstavligen levde hela sina liv där.

Stig H Johansson berättar från sin första tid i Stockholmstrakten:

Vi bodde alla i en barack, där vi hade varsin sovalkov. Som en morsa i storfamiljen fungerade vår matmor Gun. Hon försåg oss med välsmakande mat och rena kläder... [beskrivningarna ger vid handen att en rå men hjärtlig stämning rådde]

Jag kan inte påminna mig att det rådde några allvarligare misshälligheter inom Rörby-gänget. Ett visst mått av de normala tråkningarna och psykningarna, naturligtvis, men alla var kompisar och vi höll ihop och hjälpte varandra efter bästa förmåga. Och alla arbetade ambitiöst.³³

Stallbackskulturen och de sociala relationerna inom sporten skulle kunna problematiseras utifrån genus och etnicitet. Vad gäller etnicitet är materialet än så länge för tunt för att föra en diskussion.

Beskrivningarna av livet på stallbacken – liksom kännedomen om hästsportens grund i maskulina miljöer – ger vid handen att det var en maskulin kultur som utvecklades på stallbacken. Genom beskrivningarna av stallbackskulturen med kortspel, alkoholbruk och ”grabbighet” visas på en maskulin kultur som tenderade att stänga ute kvinnor från gemenskapen. Detta gäller också beskrivningarna av arbetets art där det med tydlighet betonas att arbetet är tungt och besvärligt, attribut som ofta använts av manliga arbetargrupper för att stänga ute kvinnor.

Ur Sören Nordins beskrivningar av travsporten kan man också dra den omedelbara slutsatsen att stallbacken var en utpräglad manlig miljö. Det borde dock ha funnits inslag av unga flickor. Alldeles i början av sin framställning nämner Nordin hur ”många pojkar och flickor springer i stallen och hjälper till med småsysslor bara för nöjet att få syssla med hästar och kanske få köra några någon gång”.³⁴ Förutom dessa namnlösa unga flickor är de enda kvinnor som nämns i boken tränarens mor, hustru, någon enstaka hästägarinna samt flickorna som fylkades runt en ung kuskbegåvning efter en framgångsrik tävlingsdag.

Bästa beviset på den popularitet jag småningom uppnådde kom på kvällarna när tävlingarna var över. Då stod flickorna i kö utanför stallet för att träffa den nya stjärnan från Solvalla, och det var jag inte ledsen för.³⁵

Johanssons memoarer är skrivna mer än 35 år senare. Men liksom i Nordins beskrivningar lyser kvinnorna med sin frånvaro i stallbacks- och sportbeskrivningarna ända fram till åren runt 1990. Från denna tid beskriver Johansson hur några av stalllets stjärntravare hade kvinnliga skötare.³⁶

Nordins och Johanssons bilder av en stallbacke där kvinnliga arbetare var sällsynta bekräftas av det tidiga 1970-talets trav- och galoppsportutredning som skriver att majoriteten av hästskötarna är män i åldern 18-30 år. Detta förklaras bl a med att kvinnor fram till 1971 ej kunnat erhålla körlicens.³⁷

Yrkesutbildningens organisering som ett mästare-lärlingssystemet bidrar till att det finns en dubbel maktrelation mellan tränare och anställda. Det är inte endast en klassrelation, utan systemet med upplärning på arbetsplatsen gör också att det finns en generationsaspekt vad beträffar makten. Det är inte enbart i sin position som företagsägare tränaren kan utöva makt gentemot de anställda utan också i kraft av senioritet och yrkeskunskap med ansvar för skolningen av de unga.

Rädslan att göra något misstag, vilket ofelbart ledde till en uppsträckning av tränaren, gjorde oss i personalen osäkra.

Vid ett sådant tillfälle [tävlingsdagens hets, min anm.] blev jag offer för Holger Skoglunds vresighet. Han bad mig en tävlingsdag hämta en martingale, en rem som används för att reglera brettets läge i hästens mun. Jag hade då inte hunnit skaffa mig den ringaste kunskap om vad en martingale var och försattes i en minst sagt brydsam situation. Det kändes alltför genant att fråga, så jag gick helt sonika och hämtade ett remtyg på chans.

Fel, givetvis.

Holger hade en skara hästägare och tipsjägare omkring sig och utnyttjade, som jag kände det då, situationen för att mästra och förödmjuka mig inför deras ögon. Med hög röst konstaterade han:

– Man borde få betalt för att ha dej i stallet.

Omgivningen skrattade gott. Själv ville jag sjunka genom golvet. Kände mig i det ögonblicket närmast tillintetgjord av skam.³⁸

Själv kan jag erinra mig ett flertal tillfällen i olika travstall när unga hästskötare inför öppen ridå behandlats på ett liknande sätt av tränare när något enkelt misstag gjorts. Jag har då uppfattat detta som ett maktuttryck från tränarnas sida. Misstag av hästskötare i vardagsarbetet kan många gånger från tränarens sida rättas till med en enkel förklaring, medan under en tävlingsdag resulterar det i ett slags förnedring inför öppen ridå. Detta kan ju bero på att under själva tävlingsdagen råder en spänning och en viss stress. Men det kan också handla om att tränaren inför t ex hästägare, som han är strukturellt underordnad, vill visa makt och hävda sin status.

Den inom travsporten övergripande kulturen med hästens väl och ve i centrum tenderar ibland att överskugga de socialt betingade maktrelationer som är centrala inom hela verksamheten. Allt arbete fokuseras på att skapa en vältränad häst i full form som kan ge ära och status åt de inblandade: uppfödare, ägare, tränare, eventuellt kusk och hästskötare.³⁹

Stig H Johansson betonar också intresset för hästarna som individer som det centrala i sporten:

För att nå framgång inom travet är en naturlig känsla och ett allt överskuggande intresse för hästarna grundläggande, helt nödvändiga faktorer. Den som däremot betraktar djuren enbart som ett redskap, med vars hjälp man själv kan skaffa sig en plats i rampljuset, är snett ute från början.

Hästkänslan måste vara medfödd, eller åtminstone inpräglad väldigt tidigt i livet. Det kan ingen pedagog i världen lära ut...

Men, som sagt, den oslagbart bästa förutsättningen är ett brinnande intresse för hästarna.⁴⁰

Johanssons formuleringar både här och i flera andra passager i boken för nästan tankarna till de diskussioner som förekommit om kalltanken när det gäller s k människovårdande yrken. Ett karaktärsdrag som ofta lyfts fram när det gäller dessa är de moraliska aspekter på arbetets utförande som är förknippade med att arbetsmaterialet är levande människor. Inom travsporten handlar ju också arbetet om att ta hand om och vårda en levande varelse.

Yrkesskicklighetens förändrade karaktär

Sören Nordin framstår i sina beskrivningar av sin tränarkarriär som den shaman som Kate Fox liknar de engelska galopptränarna vid. I samband med de s k snabbarbetena sätts tränarens yrkesskicklighet på prov; inte så att det är särskilt mycket svårare att köra fort än långsamt, men det gäller att ha känsla för hästen och upptäcka om den uppvisar ett avvikande rörelsemönster och vad det i så fall är som behöver åtgärdas. Ibland händer det t ex att tränaren mellan två heat känner sig nödgad att ändra någon utrustningsdetalj eller sko om hästen med en annan balans.⁴¹ ”Det knepigaste av allt inom travtränaryrket är att hitta den rätta balansen för varje häst, och det är först och främst skorna det handlar om.”⁴² Just den med precision välavvägda skoningen med exakt rätt hovvinklar och vikter på skorna betonas av Nordins som tränarens tysta yrkeshemligheter.

Liksom Nordin är Johansson mån om att i så stor utsträckning som möjligt ha kontroll över snabbkörningen. Det är – förutom i tävlingarna – i samband med denna som tränaren med sin yrkesskicklighet analyserar hästens rörelsemönster och utprovar den optimala balansen.

Att balansera en travhäst är ingen absolut vetenskap och en beskrivning låter sig inte göras i generella termer. Balanseringen kan innefatta så många olika detaljer, som i rätt kombination ger det bästa resultatet för den enskilde individen.

Min egen strävan har varit så lite utrustning som möjligt på mina hästar. Det idealiska är förstås att kunna få ut maximal kapacitet av en häst utan att några som helst hjälpmedel i form av skor, vikter, sulor, boots, huvudstänger och så vidare. Sådana hästar är dessvärre sällsynta.

Balanseringskonsten, i högsta grad en fråga om känsla och kunnande i samspel, har betydligt mindre betydelse i dag än när jag började i branschen. På de trettiofem år som gått, en relativt kort tid, har den hästras vi arbetar med utvecklats påtagligt.⁴³

Johansson är dock mån om att påpeka att det alltid kommer att finnas hästar som, för att de ska kunna utföra optimala prestationer, kräver ingående kunskaper om balansering.⁴⁴ Balanseringskonstens minskade betydelse innebär kanske ändå inte att arbetet degraderats. I stället ställs andra sorters krav på yrkesskickligheten. Det allt flitigare resandet och därmed ökad smittspridning kombinerat med hårdare påfrestningar på hästarna genom högre farter innebär att det är svårare att hålla hästarna friska. Detta innebär ökade krav på tränarnas förmåga att analysera hästarnas hälsotillstånd och att förebygga sjukdom och skador. Den allt mera vanligt förekommande företeelsen att tävla utan skor på hästarna kräver en skicklig och noggrann bedömning av hovarnas kvalitet. Den allt hårdare konkurrensen ökar kraven på en välplanerad matchning av hästarna samtidigt som det kräver en god analysförmåga för att snabbt välja körstrategier under loppens gång.

Stig H Johansson sammanfattar travtränarens viktigaste kunskap med

förmågan att känna var individens gränser går.

En sådan förmåga bygger på en kombination av känsla, kunskap och erfarenhet. I tränarens roll ligger en skyldighet att vara observant på signaler från hästarna, som utan undantag säger ifrån när de inte mår bra. På ett eller annat sätt.

Skötaren, som varje dag pysslar om sin häst, har ännu större möjligheter att lägga märke till förändringar i hästens beteende. Det kan vara något så enkelt som att den inte äter med samma aptit som vanligt.⁴⁵

Slutord

En närläsning av Nordins och Johanssons texter ger vid handen att de båda egentligen skriver utifrån olika perspektiv. Båda självbiografierna har samma struktur, där de börjar i de tidiga uppväxtåren och inskolningen i travsporten fram till att de har etablerat sig som självständiga tränare. I dessa delar finns i båda böckerna fokus på sociala relationer och kultur inom sporten. Båda författarna tenderar i andra hälften av sin respektive bok att allt mer fokusera på vissa stjärnhästar och på tävlingsframgångarna. En avgörande skillnad är emellertid att Nordin betonar vikten av ett slags teknisk yrkesskicklighet, balansering, skoning, nya slags träningsmetoder och ny utrustning. Johansson å andra sidan pekar på hästarna som individer och betonar kärleken till dem. Det gör förvisso Nordin också i flera sammanhang – inte bara i den här aktuella boken utan i flera andra – men han gör det inte lika entydigt som Johansson. För Johansson är kärleken till och relationen med hästen central för det som ger framgång, medan Nordin betonar det mer tekniska innehållet i yrkesskickligheten.

Kanske har denna skillnad sin orsak i att Nordins och Johanssons memoarer är skrivna med drygt 35 års mellanrum och att de speglar en förändring i yrkesskickligheten. Medan tekniska kunskaper ansågs vara viktigast tidigare har i stället vårdande moment satts i centrum. I så fall skulle detta kunna ha ett starkt samband med det faktum att allt fler kvinnor gjort sitt inträde i sporten under de senaste 15 åren. Dock är tränarkåren fortfarande starkt manligt dominerad. Men detta, tillsammans med mycket annat, återstår att undersöka.

Noter

- 1 SOU 1991:7, *Sportslig och ekonomisk utveckling inom trav- och galoppsporten. Betänkande av 1990 års utredning om trav- och galoppsporten*, Stockholm 1991, s ; SOU 2000:109, *En svensk hästpolitik*, Stockholm 2000; ”Hästnäringen – en ny svensk näringsgren”, i *Travronden* 2004:30.
- 2 SOU 2000:109, s 168.
- 3 SOU 1991:7, s 10.
- 4 SOU 2000:109.
- 5 Ds Jo 1972:8, *Trav- och galoppsport i Sverige. Betänkande angivet av trav- och galoppsportutredningen*, s 96ff, citatet från s 96.
- 6 Sara Berglund, ”I dödens position? Ekonomisering och professionalisering inom travsporten”, i *Kulturella perspektiv* 2002:2; Sara Berglund, ”Den homogena travhästen eller Vad har travsport med globalisering att göra?”, i *Kulturella perspektiv*, 2003:4.
- 7 Peder Aléx & Jonny Hjelm (red), *Efter arbetet. Studier av svensk fritid*, Lund 2001.
- 8 För en argumentation för och diskussion kring dessa analyskategorier och vilka samband som finns mellan dem se Mats Greiff, *”Vi bodde, bad och blev utbildade som om vi vore på skilda kontinenter”. Katolska och protestantiska arbetare i Belfast 1850-1914*, Malmö 2004, kapitel 1.
- 9 Carole Case, *Down the Backstretch. Racing and the American Dream*, Philadelphia 1991.
- 10 Tomas Sörensen, *Det blänkande eländet En bok om Kronprinsens husarregemente i sekelskiftets Malmö*, Malmö 1997.
- 11 Ella Johansson, *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*, Stockholm 1994.
- 12 Per-Olof Forslund, *Travare och hästfolk i Jämtland 1883-1983*, Östersund 1983.
- 13 P G Sjövall, *Brodda och Skönabäck*, Lund 1933
- 14 Se t ex G Bergengren, *Hästar och hästfolk. Minnen och reflexioner*, Sundsvall 1951.
- 15 SOU 2000:109.
- 16 För en diskussion om dessa senare kategorier se Bo Larsson, *Travet och dess bredd. En intervjuundersökning med inriktning på Värmland och Årjäng*, Värmlands museum 1994, s 15ff.
- 17 SOU 2000:109, s 14.
- 18 Sören Nordin, *Spänn banden*, Stockholm 1959, s 14.
- 19 Stig H Johansson, *Mitt spår*, Stockholm 1995, s 107f.
- 20 SOU 1991:7, s 55.
- 21 Ds Jo 1972:8, s 98.
- 22 Kate Fox beskriver denna forskning, men menar att statusförhållandena har förändrats till jockeyns fördel och ägarens nackdel, Kate Fox, *The Racing Tribe*, London 2002, s 25.
- 23 Se t ex Carole Case, 1991, s 31.
- 24 Stig H Johansson, 1995, s 89f.
- 25 Stig H Johansson, 1995, s 90.
- 26 Stig H Johansson, 1995, s 117.

- 27 Vid London Metropolitan University arbetar Janet Winters med en avhandling om arbetsmarknadsrelationer inom brittisk galoppsport. Janet Winters, *Industrial relations-Lite? The Employment Relationship in the UK Thoroughbred Horse Racing Industry*, opublicerat paper vid arbetsvetenskapligt doktorandmöte, Uddevalla september 2003.
- 28 Detta kan anknytas till den särskilda teoribildning som finns kring villkor i arbete med människor. För en beskrivning av denna se Yeskhel Hasenfeld, "The Nature of Human Service Organizations", i *Human Services as Complex Organizations*, Newbury Park 1992.
- 29 Kate Fox, 2002, s 48.
- 30 Kate Fox, 2002, s 51.
- 31 Sören Nordin, 1959, s 63.
- 32 Se t ex Stig H Johansson, 1995, s 46ff.
- 33 Stig H Johansson, 1995, s 56.
- 34 Sören Nordin, 1959, s 7.
- 35 Sören Nordin, 1959, s 41.
- 36 Stig H Johansson, 1995, s 105.
- 37 Ds Jo 1972:8, s 82.
- 38 Stig H Johansson, 1995, s 32f.
- 39 Inom galoppsporten kommer detta till uttryck i ritualen kring paddocken. Carole Case, 1991, s 44ff.
- 40 Stig H Johansson, 1995, s 34f.
- 41 Sören Nordin, 1959, s 9f.
- 42 Sören Nordin, 1959, s 17.
- 43 Stig H Johansson, 1995, s 49.